

بررسی نظام سکونتگاهی استان یزد

نظام شهرنشینی

دکتر محمد حسین سرایی

استادیار گروه جغرافیا و برنامه ریزی شهری دانشگاه یزد

چکیده

وسیع و پراکنده، محصول این نوع بهره‌برداری می‌باشد. اما در محیط‌های شهری بدلیل پیشرفت‌های تکنولوژیکی که تشدید کننده‌ی غلبه‌ی انسان بر محیط است، بهره‌برداری متمرکز منابع معیشتی شکل یافته و جماعات زیاد انسانی با نظامی متفاوت از نظام‌های سکونتگاهی و روستایی، به سر می‌برند.

شبکه‌ی شهری و روستایی مسترد در حوزه‌های جغرافیایی در تعامل با یکدیگر نظام پیچیده‌ای را عرضه داشته‌اند که حاصل آن نظام سکونتگاهی است. بررسی نظام سکونتگاهی در فرآیند توسعه‌ی منطقه‌ای از مباحث کلیدی است. در این بین استان یزد با جغرافیای منحصر به فرد خود، وارث الگوی زیست اولیه است که به دلیل صعوبت طبیعی در گذر زمان به صورت کانون‌های گسترده‌ی سکونتگاهی، به حیات خود ادامه داده‌اند. لیکن نقاط شهری آن به تبع از اقتصادی مقتضیات منطقه‌ای از رشد سریمتری بر خوردار بوده‌اند؛ به گونه‌ای که به تدریج پیوند ارگانیک جامعه‌ی شهری و روستایی استان تضعیف گشته و زمینه‌ی رکود و تخلیه روستاها و بالاخره ناپایداری سکونتگاه‌ها فراهم آورده است. به نحوی که نظام سکونتگاهی استان از الگوی بسیار پراکنده‌ی روستایی، به سمت الگوی عمدتاً متمرکز شهری، آن هم نه به صورت منطقی، گرایش یافته است. تخلیه‌ی بیش از ۲۰٪ روستاهای استان و تمرکز قریب ۶۰٪ جمعیت شهری آن در شهر یزد مؤید این امر است.

واژه‌های کلیدی: نظام سکونتگاهی، نظام شهرنشینی، استان یزد.

مقدمه

طرح مسئله
مطالعه‌ی نظام اسکان جوامع بشری نشانگر آن است که در گذشته، قابلیت‌های طبیعی و بهره‌برداری از آن به عنوان عامل عمده در جذب و پراکنش جماعات انسانی محسوب گشته، شکل‌گیری فضاهای سکونتگاهی و نحوه‌ی ارتباط بین آن‌ها، با رعایت توازن و تعادل فضایی صورت گرفته است. تنگناهای طبیعی و ساختارهای اقتصادی و اجتماعی در دوره‌ی سستی آمایش سرزمین، که در طی آن فعالیت‌های کشاورزی اساس منابع اشتغال و معیشت را تشکیل می‌داد، موجب ارتباط تنگاتنگ تمامی عناصر نظام سکونتگاهی (شهری و روستایی) گشته و در واقع تجانس و هم‌آوایی کانون‌های زیستی در سطح منطقه به چشم می‌خورد. اما در دوره‌ی نوین آمایش سرزمین، با وقوع تحولات اقتصادی - اجتماعی شکل‌گیری نظام اسکان مبتنی بر اقتصاد پویاست که خود متأثر از فن‌آوری و زیر ساخت‌های جدید است و در نتیجه بدلیل نامتناسب بودن بسیاری از زیر ساخت‌های موجود (اجتماعی - اقتصادی - فرهنگی...)، در کانون‌های سکونتگاهی و هم چنین پذیرش الگوی سرمایه‌داری از سوی کشورهای جهان سوم، تنها بعضی از مراکز شهری پذیرای سرمایه‌گذاری در فعالیت‌های نوین گشته است که استمرار این پدیده موجب اختلال و گسیختگی نظام سلسله مراتبی سکونتگاهی گردید. استان یزد نیز با سرنوشتی مشابه با سایر مناطق کشور، بدلیل پیروی از الگوهای رایج نظام شهر و شهرنشینی موجبات تغییر نظام سکونتگاهی آن به ویژه تحرک‌های مکانی جمعیت و تخلیه‌ی روز افزون روستاها و تمرکز جمعیت در تنها شهر استان (یزد) فراهم گشته و مسأله‌ای با ابعاد توجه بر انگیز بوجود آمده است که بررسی ویژگی‌های ماهوی این مسأله، نیاز به شناخت نحوه‌ی تغییر و تحولات نظام سکونتگاهی دارد. هدف مقاله‌ی حاضر تنها شناخت این ویژگی‌ها می‌باشد، که بر مبنای الگوها و مدل‌های قابل انطباق انجام می‌پذیرد.

نگرش به نظام سکونتگاهی به عنوان یکی از مهم‌ترین پدیده‌های مکانی - فضایی موجود در هر منطقه، حکایت از نقش بالای آن در مطالعات منطقه‌ای دارد تا با شناخت و درک عمیق نسبت به محیط زندگی انسان، مقدمات توسعه و اعتدالی آن‌ها فراهم آید، اما به لحاظ وجود تنوع الگوهای زیست در سه منظر عمومی کوچندگی، روستانشینی و شهرنشینی، لزوم پرداختن به اهمیت و جایگاه هر یک از آن‌ها در این نظام، با توجه به ساختارهای اقتصادی - اجتماعی و مقتضیات محیطی، بیش از پیش روشن می‌گردد. بر اساس ادبیات موجود در توسعه‌ی منطقه‌ای، هر یک از این فضاهای مورد بحث، دارای ساختار و کارکرد ویژه‌ای هستند که به دلیل تنوع آن‌ها، لزوماً ساختارها و کارکردهای متنوع و متفاوت با یکدیگر بوجود می‌آورند و نقطه عطفی در مطالعه و بررسی خصلت‌های نظام سکونتگاهی به شمار می‌آیند. در این میان واکنش انسان و محیط در دوره‌های زمانی و مکانی متفاوت، عامل مهم شکل دهی نوع سکونتگاه‌های بشری محسوب می‌گردد و حفظ و بقای هر یک از آن‌ها بستگی به توان و محدودیت‌های محیطی، سطح تکنولوژی و مدیریت‌های متفاوت انسان دارد. در سکونتگاه‌های روستایی و عشایری به دلیل نقش غالب و برجسته‌ی محیط طبیعی و ضعف فن‌آوری، غلبه‌ی محیط فیزیکی بر انسان وجود دارد و انسان‌های ساکن به بهره‌برداری پراکنده از منابع طبیعی موجود می‌پردازند و پیدایش نظام اسکان و استقرار در سطحی

موقعیت جغرافیایی استان

استان یزد با مساحتی حدود ۱۳۱۵۷۵ کیلومتر مربع (سالنامه‌ی آماری ۱۳۸۳ استان یزد، ۱۳۸۴، ص ۲) در قسمت مرکزی فلات ایران واقع شده است. گرداگرد

داخل دشت‌ها گسترش می‌یابد. (گروه مطالعاتی هامون، ۱۳۶۵، ص ۲۲۰)

هر چند به اسناد منابع مکتوب تاریخی، آبادی نشینی در استان از قدمت دیرینه‌ای برخوردار بوده و کانون‌های شهری و روستایی با یکدیگر مناسبات اجتماعی و اقتصادی تنگاتنگی داشته، لیکن به دلیل وجود محدودیت‌های طبیعی و نقصان منابع آبی و نیز تغییرات ساختاری گسترده در نظام اقتصادی کشور، این مناسبات به هم ریخته و هر یک از کانون‌های سکونتگاهی به دور از کنش‌های متقابل به حیات خود ادامه داده، در این میان شهرها در یک نگرش ملی با اتکا به منابع مازاد درآمد حاصله از فروش نفت، از رشد و اعتلای بیشتری برخوردار گشته و همین امر منجر به گسیختگی نظام ارتباطی شهر و روستا گردید. به طوری که علاوه بر کاهش میزان نفوذ مازاد درآمد فعالیت‌های کشاورزی بر حیات شهری استان و در نتیجه کاهش پیوند ارگانیکی این دو جامعه، موجب کاهش تعداد آبادی‌ها در سطح استان گردید. بدین معنی که در سال ۱۳۴۵ از کل آبادی‌های استان ۶۲/۵ درصد مسکونی بوده که این نسبت برای سال ۱۳۷۵ به میزان ۲۴/۳ درصد کاهش داشته است. (مؤسسه پژوهشی کاریز، ۱۳۷۷، ص ۴۷)

دقت در الگوی توزیع مکانی جمعیت در دو نظام شهری و روستایی استان و در نتیجه روند کاهش میزان روستانشینی در سال‌های ۸۳-۱۳۴۵ (۵۶ درصد به ۲۲ درصد) و هم چنین تحولات تعداد روستاهای استان در فاصله‌ی این سال‌ها، نشانگر وضعیت ناپایدار سکونتگاهی در سطح استان است به طوری که نظام سکونتگاهی استان از الگوی بسیار پراکنده روستایی به سمت الگوی عمدتاً متمرکز شهری گرایش یافته است.

نظام شهرنشینی

بر اساس تقسیمات کشوری در سال ۱۳۸۳، استان یزد مشتمل بر ۱۰ شهرستان، ۲۰ بخش، ۲۳ شهر، ۵۱ دهستان (دفتر تقسیمات کشوری استانداری یزد، ۱۳۸۳)، ۱۳۵۵ آبادی مسکونی و ۳۹۹۹ آبادی خالی از سکنه است. (نقشه‌ی شماره‌ی ۱)

تعداد جمعیت استان در سال ۱۳۸۳ برابر با ۸۹۱۱۳۷ نفر بوده که از این میزان، ۶۹۹۱۲۶ نفر در کانون‌های شهری و ۱۹۲۰۱۱ نفر در مناطق روستایی ساکن می‌باشند. به عبارت دیگر نسبت توزیع جمعیت در دو منطقه‌ی شهری و روستایی به ترتیب برابر ۷۸ درصد و ۲۲ درصد است.

بررسی الگوی توزیع مکانی جمعیت در کمتر از سه دهه (۸۳-۱۳۵۵) نشانگر افزایش نسبت شهرنشینی به روستانشینی است که در واقع دوره‌ی رشد و اعتلای کانون‌های شهری در منطقه به شمار می‌آید.

جدول ۱: جمعیت استان یزد به تفکیک مناطق شهری و روستایی در فاصله‌ی سال‌های ۸۳-۱۳۵۵

شرح	جمعیت (نفر)					درصد توزیع جمعیت					نرخ رشد (%)		
	۱۳۵۵	۱۳۶۵	۱۳۷۰	۱۳۷۵	۱۳۸۳	۱۳۶۵	۱۳۷۰	۱۳۷۵	۱۳۸۳	۶۵-۷۰	۷۰-۷۵	۷۵-۸۳	۵۵-۸۳
سال	۱۳۵۵	۱۳۶۵	۱۳۷۰	۱۳۷۵	۱۳۸۳	۱۳۵۵	۱۳۷۰	۱۳۷۵	۱۳۸۳	۵۵-۷۰	۷۰-۷۵	۷۵-۸۳	۵۵-۸۳
کل	۳۵۶۸۴۹	۵۷۴۰۲۸	۶۹۱۱۱۹	۷۵۰۷۶۹	۸۹۱۱۳۷	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۴/۸۶	۱/۶۶	۲/۱۶	۳/۳۲
شهری	۲۱۸۲۳۳	۳۸۱۹۸۹	۴۷۰۲۹۶	۵۶۴۲۳۳	۶۹۹۱۲۶	۶۶	۶۸	۷۵	۷۸/۴۵	۴/۲۴	۳/۷۰	۲/۷۱	۴/۲۴
روستایی	۱۳۸۶۱۶	۱۹۲۰۳۹	۲۲۰۸۲۳	۱۸۶۵۳۶	۱۹۲۰۱۱	۳۹	۳۲	۲۵	۲۱/۵۵	۳/۸۳	-۳/۳۱	۰/۳۶	۱/۱۷

مأخذ: سالنامه‌ی آماری استان یزد، سال ۱۳۸۴

آن کویرهای بزرگ لوت و دشت کویر، هرات و مروست، ابرکوه و باتلاق گاوخونی قرار دارد. این استان به وسیله‌ی استان‌های اصفهان، کرمان، خراسان جنوبی و فارس محدود شده است و ارتفاعات عمده‌ی آن جزو سلسله جبال مرکزی ایران محسوب می‌گردد. مرتفع‌ترین منطقه‌ی استان با نام رشته کوه‌های شیرکوه (۴۰۷۵ متر) در قسمت جنوب غربی آن قرار دارد و پست‌ترین منطقه استان نواحی شمال تا شمال شرقی آن (اطراف کویر ریگ زرین حدود ۸۵۰ متر) است. تراکم ارتفاعات در سه رشته‌ی اصلی کوهستانی است که امتداد آن‌ها در مسیر شمال به جنوب (شمال-شمال غربی به جنوب و جنوب شرقی) به موازات هم دیده می‌شود. وجود گستره‌های کویری در مجاورت گره‌های کوهستانی در واقع چشم انداز متنوعی از مناظر طبیعی استان در سطح منطقه عرضه می‌دارد که ضمن وجود چاله‌های کویری پوشیده از شن زارها، ریگزارها و شوره‌زارهای کوچک و بزرگ با مجموعه‌ای از کوه‌های لخت و در هم ریخته پراکنده، سبب پیدایش تنوع اقلیمی در استان شده است. وجود ارتفاعات شیرکوه در قسمت جنوب غربی استان از شدت تأثیر صعوبت اقلیمی کویرهای داخلی کاسته و با نزولات جزوی نسبتاً مناسب خود، حداقل امکانات حیات را در سطح منطقه فراهم نموده است. (قبادیان، ۱۳۶۱، ص ۲۶)

وضعیت اقلیمی استان نیز بنا به شرایط ژئومورفولوژی حاکم بر این منطقه، دارای شرایط سخت بیابانی است. عبور توده‌های هوایی بر فراز ارتفاعات زاگرس و البرز و افت رطوبتی آن‌ها بدلیل صعودهای مکرر و هم چنین گذر این توده‌ها از خشکی‌های وسیع در طول مسیر، تخلیه‌ی رطوبت پیدا نموده و به همین دلیل بارندگی استان چندان قابل ملاحظه نمی‌باشد. به طوری که در مقایسه با تغییر و تعرق پتانسیل بسیار ناچیز است. هر چند قلمرو غربی استان بدلیل کوهستانی بودن آن باران بیشتری دریافت می‌کند.

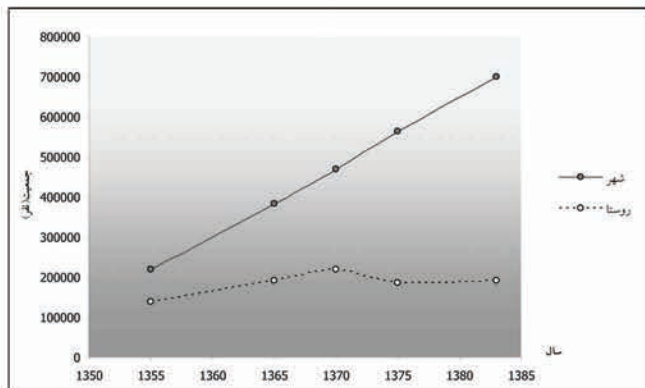
پیشینه‌ی نظام اسکان در استان

حیات اجتماعی استان متأثر از عوارض موجود در بوم اکولوژیکی و نیز به تبع الگوهای اقتصادی حاکم بر نظام یکجانشینی استوار بوده و بررسی‌های تاریخی در خصوص توزیع ماهیت نظام سکونتگاهی این منطقه، معرف وجود کانون‌های شهری و روستایی با ویژگی‌های متمایز است. الگوی زیست روستایی با قدمتی بسیار طولانی بر اساس وجود منابع آب در دامنه‌ها و دره‌های قلمرو کوهستانی و در کنار چشمه‌های آبی شکل گرفته و در طول زمان با تکامل ابزار و تکنیک از طریق حفر کاریز و جاری ساختن آب‌های زیرزمینی به شیوه‌ی ثقلی به جماعت‌های انسانی، به فضا‌های جدید برای استقرار دست می‌یابد و بدین ترتیب کانون‌های زندگی از مناطق پایکوهی به

جدول ۲: توزیع درصد جمعیت در شهرستان‌های استان یزد به تفکیک مناطق شهری و روستایی در سال ۱۳۸۳

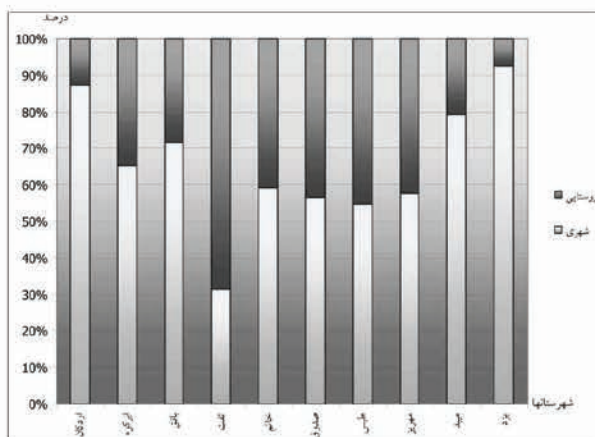
مناطق	شهرستان	اردکان	ابرقوه	بافق	تفت	خاتم	صدوق	طبس	مهریز	میبد	یزد
شهری	۸۷/۳۷	۶۵/۳	۷۱/۷۷	۳۱/۴۳	۵۹/۳	۵۶/۷	۵۴/۷۷	۵۷/۶۳	۷۹/۳۲	۹۲/۵۴	
روستایی	۱۲/۶۳	۳۴/۷	۲۸/۲۳	۶۸/۵۷	۴۰/۷	۴۳/۳	۴۵/۲۳	۴۲/۳۷	۲۰/۶۸	۷/۴۶	

مأخذ: سالنامه‌ی آماری یزد، ۱۳۸۴

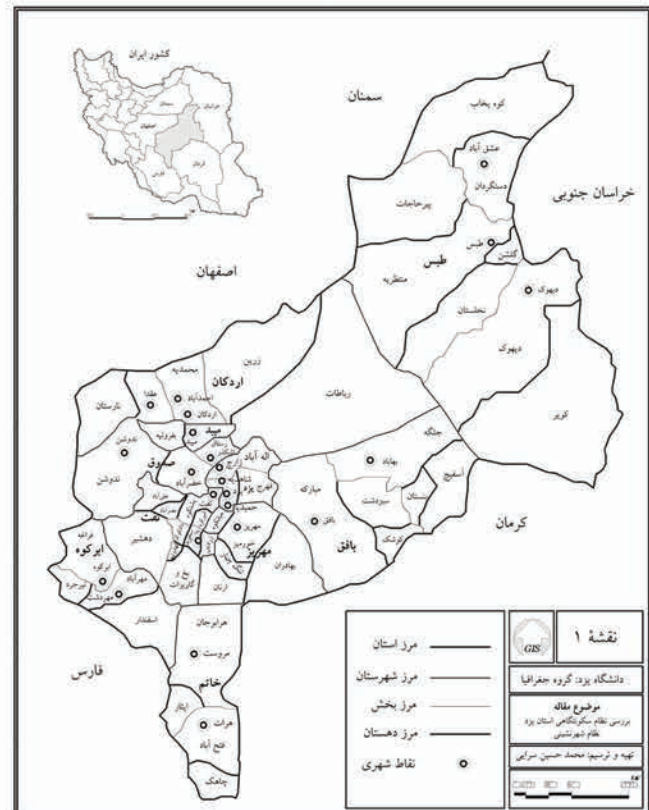
نمودار ۱: روند افزایش جمعیت شهری و روستایی استان یزد بین سال‌های ۸۳-۱۳۵۵

به استناد نتایج آماری سال ۱۳۸۳ و بر پایه‌ی تقسیمات سیاسی همین سال، ضریب تمرکز جمعیت شهرنشین در شهرستان‌های استان، از ۳۱/۴ درصد در شهرستان تفت تا ۹۲/۵ درصد در شهرستان یزد در نوسان بوده و میزان کل شهرنشینی استان بر همین مبنای آماری، بیش از ۷۸ درصد محاسبه گردیده است. (جدول و نمودار ۲)

نمودار ۲: توزیع درصد جمعیت شهری و روستایی شهرستان‌های استان یزد در سال ۱۳۸۳

بر اساس تحلیل داده‌های آماری، تحولات جمعیتی دو دهه‌ی استان، تحولی در جهت تمرکز جمعیت در مناطق شهری است در حالی که این میزان در سال ۱۳۵۵ برابر ۶۱ درصد بوده؛ در فاصله زمانی ده ساله‌ی بعد (۱۳۶۵) به ۶۶ درصد و در سال ۱۳۷۵ به ۷۵ درصد افزایش یافته و در سال ۱۳۸۳ بیش از ۷۸ درصد

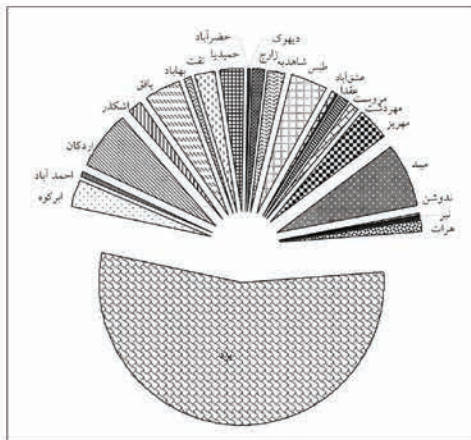

نقشه ۱: تقسیمات سیاسی استان یزد همراه با موقعیت شهرها در تقسیمات کشوری سال ۱۳۸۴

میزان افزایش جمعیت متأثر از ویژگی‌های طبیعی و الگوهای رشد و توسعه اقتصادی از توزیع زمانی و مکانی متفاوت برخوردار بوده است. به رغم نوسانات موجود در میزان رشد جمعیت در دوره‌های متفاوت آماری، شهرها با نرخ رشد قابل توجهی یافته‌اند؛ در حالی که میزان رشد جمعیت در کانون‌های شهری بین سال‌های ۸۳-۱۳۵۵ حدود ۴/۲۴ درصد بوده است؛ مناطق روستایی در طی همین مدت از نرخ رشد ۱/۱۷ درصد برخوردار بوده‌اند و در سال‌های اخیر نیز بویژه در فاصله‌ی بین ۸۳-۱۳۷۰ بدلیل فعل و انفعالات ناشی از تغییر ماهیت سیاسی روستاها و تبدیل آن‌ها به مراکز شهری، تحرکات مکانی جمعیت و مستحیل شدن تعدادی از آن‌ها در مناطق شهری، موجب کاهش نرخ رشد جمعیت روستایی شده است. (جدول و نمودار ۱) همچنین تفاوت توزیع مکانی جمعیت در شهرستان‌های استان نیز به تناسب میزان برخورداری از امکانات توسعه و مساعدت‌های اقلیمی و طبیعی به چشم می‌خورد.

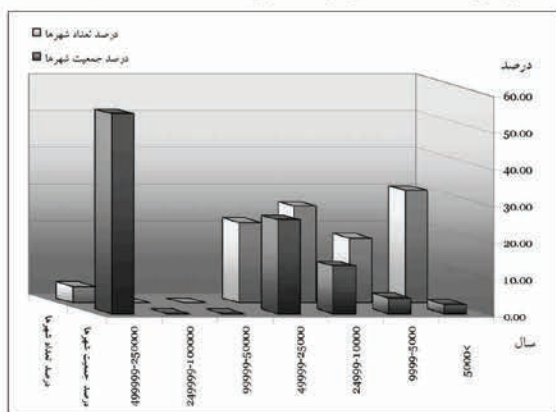

بزرگ گردید. بررسی سلسله مراتب شهری و شبکه‌ی شهری استان که فاقد نظامی هماهنگ و متعادل است، نشانگر عدم موازنه‌ی مکانی توسعه و توزیع الگوی تمرکز و تفرق جمعیت بر بهره برداری منابع معیشتی در کانون‌های شهری استان است که خود پیامدهای نامطلوب کالبدی، اضمحلال سازمان فضایی (گسیختگی فضایی نقاط فعالیت و اشتغال، سکونت و محیط طبیعی) و تهدید مخاطرات زیست محیطی به همراه دارد.

نمودار ۳: سهم جمعیت شهری شهرهای استان یزد در سال ۱۳۸۳

توزیع فراوانی شهرهای استان در گروه‌های مختلف جمعیتی نشانگر ضعف در نظام شهری استان است. از طرفی ایجاد شهرهای نوین که در طی سال‌های اخیر با حمایت و تأکید دولت و به منظور تسهیل در اداره‌ی کشور از تبدیل و تغییر ماهیت سیاسی روستاها به مراکز شهری بوجود آمده‌اند، روندی رو به رشد داشته به طوری که تعداد آن‌ها از ۲ شهر در سال ۱۳۶۵ به ۷ شهر در سال ۱۳۸۳ رسیده است و از طرفی از ۲۳ کانون شهری سال ۱۷،۱۳۸۳ شهر (روستا-شهر) در گروه جمعیتی زیر ۱۰۰۰۰ نفر، ۵ شهر (شهرهای کوچک) در گروه جمعیتی ۵۰۰۰۰-۲۵۰۰۰ نفر و یک شهر در گروه جمعیتی بالای ۲۵۰۰۰۰ نفر قرار دارد (شهر یزد). به عبارتی شبکه‌ی شهری استان متشکل از ۱۷ روستا-شهر، ۵ شهر کوچک و یک شهر بزرگ میانی است. (جدول و نمودار ۴)

نمودار ۴: مقایسه درصد جمعیت و تعداد شهرهای طبقات مختلف شهری استان یزد در سال ۱۳۸۳

جمعیت استان شهرنشین بوده‌اند. پراکنش این میزان جمعیت در کانون‌های شهری استان نیز از توزیع نامتوازنی برخوردار است که مطالعه‌ی آمار جمعیت در هر یک از ۲۳ کانون شهری سال ۱۳۸۳ نشان این واقعیت است.

جدول ۳: درصد توزیع جمعیت شهری استان یزد در سال ۱۳۸۳

نام شهر	تعداد(نفر)	درصد
یزد	۳۸۰۱۱۵	۵۴/۳۷
میبد	۴۹۴۰۸	۷/۰۷
اردکان	۴۶۱۵۲	۶/۶
طیلس	۲۸۷۴۲	۴/۱۱
بافق	۲۸۳۸۳	۴/۰۶
مهریز	۲۶۳۸۹	۳/۷۷
ابرقوه	۲۰۵۷۶	۲/۹۴
حمیدبا	۱۹۵۷۴	۲/۸
تفت	۱۴۵۱۷	۲/۰۷
شاهدیه	۱۳۶۹۹	۱/۹۶
اشکذر	۱۲۵۴۳	۱/۷۹
هرات	۱۰۰۴۵	۱/۴۴
زارج	۹۴۳۳	۱/۳۵
مروست	۷۷۵۲	۱/۱۱
مهردشت	۷۲۳۰	۱/۰۳
بهباد	۶۴۷۳	۰/۹۲
احمدآباد	۴۶۴۸	۰/۶۶
عشق آباد	۳۳۳۸	۰/۴۸
دیپوک	۲۹۵۶	۰/۴۲
عقدا	۲۶۱۹	۰/۳۷
ندوشن	۲۵۹۱	۰/۳۷
نیر	۱۷۳۹	۰/۲۵
خضراآباد	۲۱۶	۰/۰۳

مأخذ: سالنامه‌ی آماری استان یزد، سال ۱۳۸۴

براساس نتایج سرشماری کارگاهی سال ۱۳۸۱، تعداد جمعیت ساکن در این نقاط برابر ۶۹۹۱۲۶ نفر محاسبه گردیده که سهم شهر یزد در بین ۲۳ نقطه‌ی شهری استان، ۵۴/۴ درصد بوده که بالاترین میزان را به خود اختصاص داده است. سهم بزرگ‌ترین شهرهای استان بعد از شهر یزد (شهرهای میبد و اردکان) به ترتیب برابر ۷/۱ درصد و ۶/۶ درصد می‌باشد. (جدول و نمودار ۳) آن چه در بیان ویژگی‌های نظام شهرنشینی استان و ایجاد محرک‌های مؤثر بر توزیع نامتعادل جمعیت در نقاط سکونتگاهی استان قابل فهم است، عدم تعادل در توزیع منطقی جمعیت شهری است که خود متأثر از ساختارهای سیاسی و اقتصادی در سطح ملی می‌باشد. پیوستن به نظام اقتصاد جهانی و ایجاد شرایط توسعه‌ی برون‌زا، طرح مراکز شهری به عنوان مرکز رشد در نقاط مرکزی جهت توسعه‌ی اقتصادی کشور، منتج به تمرکزگرایی و قطبی شدن مجموعه‌ی پتانسیل‌های محیطی و برنامه ریزی فیزیکی به سود شهرهای

جدول ۴: طبقه بندی جمعیتی و درصد شهرهای استان در سال‌های ۱۳۸۳-۱۳۵۵

۱۳۸۳		۱۳۷۵		۱۳۷۰		۱۳۶۵		۱۳۵۵		طبقه بندی جمعیتی
%	تعداد	%	تعداد	%	تعداد	%	تعداد	%	تعداد	
۳۰/۴	۷	۱۳/۳	۲	۷/۷	۱	۱۵/۴	۲	-	-	کمتر از ۵۰۰۰ نفر
۱۷/۴	۴	۱۳/۳	۲	۲۳/۱	۳	۲۳/۱	۳	۵۰	۵	۵۰۰۰-۹۹۹۹
۲۶/۱	۶	۴۰	۶	۳۸/۵	۵	۳۸/۵	۵	۴۰	۴	۱۰۰۰۰-۲۴۹۹۹
۲۱/۷	۵	۲۶/۷	۴	۲۳/۱	۳	۱۵/۴	۲	-	-	۲۵۰۰۰-۴۹۹۹۹
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	۵۰۰۰۰-۹۹۹۹۹
-	-	-	-	-	-	۷/۷	۱	۱۰	۱	۱۰۰۰۰۰-۲۴۹۹۹۹
۴/۴	۱	۶/۷	۱	۷/۷	۱	-	-	-	-	۲۵۰۰۰۰-۴۹۹۹۹۹
۱۰۰	۲۳	۱۰۰	۱۵	۱۰۰	۱۳	۱۰۰	۱۳	۱۰۰	۱۰	مجموع

مأخذ: ۱- سالنامه‌ی آماری استان یزد، سال ۱۳۸۴، ۲- دفتر تقسیمات کشوری استانداری یزد-۱۳۸۳

جدول ۵: درصد تراکمی تعداد و جمعیت طبقات جمعیتی شهرهای استان در سال‌های ۱۳۸۳

جمعیت		شهرها		طبقه بندی جمعیتی	
درصد تراکمی	درصد	تعداد	درصد تراکمی	درصد	تعداد
۲/۶	۲/۶	۱۸۱۵۰	۳۰/۴	۳۰/۴	۷
۷	۴/۴	۳۰۸۸۸	۴۷/۸	۱۷/۴	۴
۲۰	۱۳	۹۰۹۵۴	۷۳/۹	۲۶/۱	۶
۴۵/۶	۲۵/۶	۱۷۹۰۷۴	۹۵/۶	۲۱/۷	۵
۴۵/۶	-	-	۹۵/۶	-	-
۴۵/۶	-	-	۹۵/۶	-	-
۱۰۰	۵۴/۴	۳۸۰۱۱۵	۱۰۰	۴/۴	۱

مأخذ: سالنامه‌ی آماری استان یزد، سال ۱۳۸۴

هم چنین براساس شاخص تمرکز شهری (پیران، ۱۳۶۸، ص ۴۵)، تمرکز جمعیت در شهر یزد در سال ۱۳۵۵ رقمی برابر ۲/۶۶ بوده که در سال ۱۳۶۵ به ۲/۷۳، در سال ۱۳۷۰ به ۲/۷۹، در سال ۱۳۷۵ به ۳ و بالاخره در سال ۱۳۸۳ به ۳/۰۵ رسیده است.

$$[P_1 \div (P_2 + P_3 + P_4)] \quad (2)$$

همچنین منحنی لورنز که در سال ۱۹۰۵ توسط ماکس لورنز به عنوان روش نمایش گرافیکی توزیع درآمد استفاده شده است (<http://en.wikipedia.org/wiki/Lorenz-curve>)، الگوی مناسبی برای نمایش توزیع جمعیت شهری در فضاهای جغرافیایی است. در این منحنی اگر فضای بین خط توزیع برابر^(۱) و منحنی لورنز را با حرف A و سطح زیر منحنی لورنز را با حرف B نمایش دهیم، ضریب جینی^(۲) از رابطه‌ی (۳) به دست می‌آید.

$$Gc = \frac{A}{(A+B)} \quad (3) \quad (\text{Dixon \& Others:1987,pp1548-1551})$$

در توزیع جغرافیایی موزون و هماهنگ منحنی لورنز به صورت خط تقریباً مستقیم ظاهر می‌شود. (مؤمنی، ۱۳۷۷، ص ۱۱۵). با افزایش ضریب جینی (و افزایش ضریب تمرکز^(۳)) و در نتیجه کاهش سطح زیر منحنی

بنابراین استنتاج حاصل از بررسی‌های فوق بیانگر آن است که اولاً تحولات گرایش اسکان در نظام سکونتگاهی استان از نظام روستائینشی به نظام شهرنشینی است که روند افزایش آن در تعداد و میزان جمعیت شهرهای استان به وضوح قابل درک است؛ ثانیاً شبکه شهرهای متوسط به خصوص شهرهای کوچک استان علی رغم افزایش تعدادشان، از نسبت جمعیت کمتری برخوردار هستند (نظریان، ۱۳۷۵، ص ۵۰). به طوری که با تمرکز بیش از ۵۵ درصد جمعیت شهرنشین استان در شهر یزد و توزیع ۴۵ درصد بقیه آن در ۲۲ کانون شهری دیگر استان نشانگر تبعیت این شهر از کانون تقدم و تسلط تک شهری در نظام شهری استان است.

به عبارتی اگر خارج قسمت جمعیت بزرگ‌ترین شهر هر استان به دومین شهر همان استان در حالت تعادل سلسله مراتب شهری در سطح یک استان، حداکثر ۲/۵ تلقی شود. (پیران، ۱۳۶۸، صص ۴۳-۴۶)

این شاخص برای استان یزد در سال‌های ۱۳۵۵، ۱۳۶۵، ۱۳۷۰، ۱۳۷۵ و ۱۳۸۳ به ترتیب برابر ۷/۷، ۷/۴، ۶/۸، ۷/۱، ۶/۵ می‌باشد.

$$\frac{P_1}{P_2} \leq 2.5 \quad (1)$$

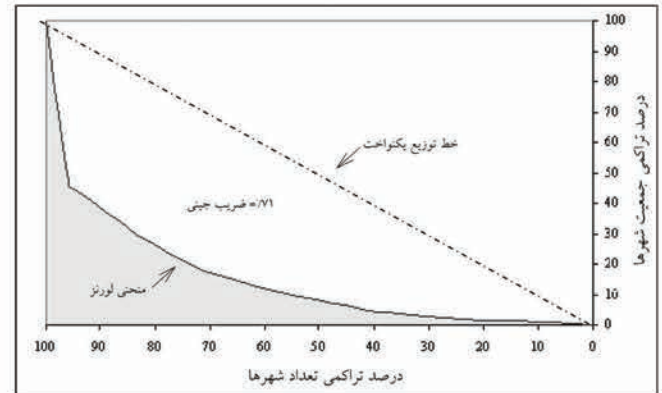
منابع

- ۱- پیران پرویز، توسعه برونزاو شهر، مورد ایران، اطلاعات سیاسی-اقتصادی، شماره ۳۱، مهرماه ۱۳۶۸.
- ۲- زیاری، کرامت، ...، مدل‌های تحلیلی فقر، توزیع درآمد و نابرابری‌های منطقه‌ای در ایران، فصلنامه‌ی تحقیقات جغرافیایی، سال سیزدهم، شماره ۱، بهار ۱۳۷۷.
- ۳- سازمان مدیریت و برنامه ریزی استان یزد، سالنامه‌ی آماری استان یزد ۱۳۸۳، انتشارات سازمان مدیریت و برنامه ریزی استان یزد، ۱۳۸۴.
- ۴- قبادیان عطاء، ...، سیمای طبیعی استان یزد در ارتباط با مسائل کویری، استانداری یزد آذر ۱۳۶۱.
- ۵- گروه مطالعاتی هامون، مطالعه‌ی جامع توسعه‌ی اقتصادی-اجتماعی استان یزد، جلد پنجم، جمعیت و جوامع، سازمان برنامه و بودجه، شهریور ۱۳۶۵.
- ۶- گزارش دفتر تقسیمات کشوری استانداری یزد، سال ۱۳۸۳.
- ۷- مستوفی الممالکی، رضا، شهر و شهرنشینی در ستر جغرافیای ایران، مرکز انتشارات علمی دانشگاه آزاد اسلامی، ۱۳۸۰.
- ۸- مؤسسه‌ی پژوهشی کاریز، مطالعه‌ی راهبردی توسعه روستایی استان یزد، مرحله‌ی اول بررسی وضع موجود، گزارش اول جلد دوم سیمای کلی استان، پاییز ۱۳۷۷.
- ۹- مؤمنی، مهدی، درآمدی بر اصول و روش‌های برنامه ریزی ناحیه‌ای، گویا، ۱۳۷۷.
- ۱۰- مهندسین مشاور طرح و کاوش، طرح جامع ناحیه‌ی یزد، وضع موجود مطالعات منطقه، پاییز ۱۳۷۷.
- ۱۱- نظریان، علی اصغر، جایگاه شهرهای کوچک در سازماندهی فضایی و توسعه‌ی ملی، فصلنامه‌ی تحقیقات جغرافیایی، سال یازدهم، شماره ۳، پاییز ۱۳۷۵.
- ۱۲- نظریان، علی اصغر، نظام سلسله مراتبی شهرهای ایران، فصلنامه‌ی تحقیقات جغرافیایی، سال نهم، شماره ۱، بهار ۱۳۷۳.
- 13- <http://en.wikipedia.org/wiki/Lorenz-curve>.
- 14- Dixon, P.M., Weiner, J., Mitchell-Olds T., Woodley R. Boot - strapping the Gini Coefficient of inequality. Ecology 1987.

پی نوشت

- 1- Perfect Distribution Line.
- 2- Gini Coefficient.
- 3- Concentration Coefficient = $\frac{n}{n-1} G$

لورنز توزیع جمعیت شهری نایک‌نواخت‌تر خواهد شد. اگر $G < 0.5$ باشد (زیادی، ۱۳۷۷، ص ۸۲)، توزیع جمعیت غیرمتعادل محسوب می‌شود. براساس رابطه‌ی (۳) ضریب جینی توزیع جمعیت شهری استان یزد بیش از ۰/۷۱ و در نتیجه الگوی توزیع جمعیت شهری این استان غیر متعادل است.

نمودار ۵: نظام شهرنشینی استان یزد بر روی منحنی لورنز

از نظر پراکنش جغرافیایی نیز توزیع جمعیت شهری استان، وضعیت بسیار نامتعادلی به خود گرفته است. به عبارتی نه تنها تمرکز شدید جمعیتی شهری در کانون‌های شهری بویژه شهر یزد وجود دارد، بلکه حجم عظیمی از این جمعیت شهرنشین از نظر جغرافیایی در منطقه محدودی متمرکز شده است، به نحوی که در دشت یزد- اردکان و در دو سوی جاده‌ی ترانزیت به طول کمتر از ۹۰ کیلومتر ۷۹ درصد جمعیت شهری استان مستقر گشته است. (مهندسین مشاور طرح و کاوش، ۱۳۷۷، ص ۲۹)

به این ترتیب سلسله مراتب شهری که از نظر کمی بهترین شکل سازماندهی فضا است (نظریان، ۱۳۷۳، ص ۶۹) در نظام شهر و شهرنشینی استان یزد دیده نمی‌شود.

نتیجه

ویژگی‌های اساسی نظام سکونتگاهی استان یزد، تحول نظام استقرار و گرایش اسکان جمعیت از روستانشینی به شهرنشینی و کاهش تعداد روستاها، نامتعادل بودن نظام سلسله مراتب شهری و حاکم بودن قانون نخست شهری، افزایش تعداد شهرهای کوچک در شبکه‌ی شهری و قرارگیری شهر یزد در سطحی بسیار بالاتر از دومین شهر استان (شهرمید) می‌باشد.

بدین ترتیب با توجه به مشکلات ناشی از این تحولات، لزوم تجدید نظر در توزیع متعادل امکانات زیربنایی و سرمایه گذاری در کانون‌های سکونتگاهی استان با توجه به مجموع پتانسیل‌های محیطی بیش از پیش روشن می‌گردد تا علاوه بر رعایت عدالت انسانی، رعایت حقوقی مکان‌ها، مشارکت و تبادل نظر در تصمیم‌گیری و پیشرفت، نهایتاً یکپارچگی نظام اقتصادی و زیست محیطی در سطح استان صورت پذیرد.